

Anadolu'da İlk Türk Beyliklerinin Ermenilerle İlişkileri

Hüseyin KAYHAN*

Özet

Türklerin Ermenilerle XI. yüzyıl başlarında Anadolu'da başlayan ilişkileri, Selçuklu hâkimiyetinin yerleşmesi ile artarak devam etti. Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasından sonra Anadolu'da kurulan Dânişmendliler, Mengüçlüler, Saltuklular, Dilmaçlılar, Artuklular ve Sökmenliler beylikleri Bizanslıların yanında Ermenilerle de mücadele etmek zorunda kaldılar. Haçlı Seferlerinin başlamasıyla birlikte Avrupa'dan gelen Hıristiyanları kurtarıcı gibi gören Ermeniler, bu istilacıların liderlerinden aradıkları ilgiyi göremeyince bazı yerlerde Türklerin tarafını tutmak zorunda kaldılar. Türk beyleri, yönettikleri topraklarda yaşayan Ermeni halka alışageldiklerinden daha insancıl muamele ettiler. Türk idarelerinden memnun olan Ermeniler de köylerde ve şehirlerde üretici bir kitle olarak bu yeni dönemde varlıklarını devam ettirdiler.

Anahtar Kelimeler: *Beylikler, Ermeniler, Haçlılar, Bizans Devleti, Artuklular.*

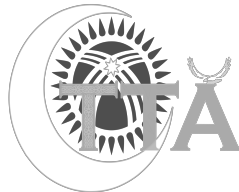
The Relations of the First Turkish Beyliks with the Armenians in Anatolia

Abstract

The Turkish relations with Armenians, which began in the early XIth century in Anatolia, increasingly continued with the dominance of the Seljukians. After the victory of the Battle of Manzikert, the Beyliks of

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hukaturk@hotmail.com. (Makale gönderim tarihi: 24.08.2018; Makale kabul tarihi: 30.11.2018)

Danishmends, Menguceks, Saltuks, Dilmacs, Artuqids, Sokmens, KizilArslans, and Inals had to struggle with the Armenians. With the start of the Crusades, when the Armenians, who regarded the Christian coming from the Europe as their saviors, could not receive a great deal of attention from the leaders of these invaders, thus, they had to ally with the Turks in certain places. Turkish beyliks treated the Armenians, who lived on the lands reigned by them, better than the Armenians were used to. The Armenians, who were satisfied with the administration of the Turks, continued their existence in the new period as productive communities in the villages and in the cities.

KeyWords: *Beyliks, Armenians, Crusaders, Byzantine State, Artuqids.*

Giriş

Güçlü Makedonya sülalesinin üç imparatoru II. Romanos (960-963), II. Nikeforos (963-969) ve Ioannes Çimiskes (969-976) devirlerindeki 16 yıllık süreçte Bizans Devleti Anadolu'nun güneyindeki şehirlerin birçoğunu Müslüman Araplardan geri almayı başardı. Bizans ordusunun bu askeri başarılarında önemli rol oynayan Ermeni askerler, hizmetlerine karşılık aileleri ile birlikte yeni zaptedilen Antakya, Tarsus, Urfa, Kapadokya ve Kilikya'ya yerleştirildiler. Ermenilerin bir kısmı da İstanbul'a ve Mısır'a giderek oralarda hayatlarını devam ettirdiler.¹

Bu yaşananlardan yüz yıl sonra, kötü yönetimlerden dolayı Bizans Devleti gücünü kaybedince bütün Suriye, Kapadokya ve Ermenistan'ın hâkimiyeti Türklerin eline geçti. Bunun üzerine, bazı Ermeniler sarp dağlarda müstahkem mevkilere sığındılar ve oralarda kendilerine yeni hayat alanları edindiler. Kilikya dağlarında Ruben'in ve Kostantin'in torunları I. Toros (1100-1129) ve I. Leon (1129-1136) adlı kardeşler; Keysun, Raban ve Zobar'da, Goğ Vasil, Dığa Vasil ile Goğ Vasil'in karısı bulunuyordu. Beit Hesnê'de hâkim olan Kourtığ, Kala Romaita'yı da

¹Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987, I, 261- 268; Süryani Mihail, *Vekayinâme, İkinci Kısım (1042-1195)*, Çev. H. D. Andreasyan, 1944 (TTK Kütüphanesi'nde bulunan basılmamış tercüme), s. 58.

elinde tutuyordu. Samsat civarında, Bar Sauma Manastırı'nın yakınındaki dağda Konstantin Tatboug, Kristofer ve Sanbil oğulları ile Suryaniler yaşamaktaydı. Ermeniler Gerger'e hâkim olunca, bunlar onlarla birleştiler. Gerger kontu Konstantin ile oğlu Mihail, Beit Boula'da hâkimiyet kurdular.²

Maraş, Keysun, Raban ve diğer bazı yerlerin hâkimi Ermeni prensi Goğ Vasil 1112 yılında öldü. Yerine halef bıraktığı oğlu Dığa Vasil henüz küçük yaşta olduğu için hâkim olduğu yerler oğlunun üvey annesi tarafından yönetilmeğe başlandı.³ Vasil'in ölümünü duyan Antakya prensi Tancred, 23 Kasım 1112 tarihinde onun ülkesini ele geçirmek için harekete geçmiş, ancak yolda hastalanarak geri dönüp, bir hafta sonra da ölmüştü.⁴

1114 yılında Vasil'in karısı işbaşında idi.⁵ Ancak, 1116 yılında Urfa Kontu II. Baudouin, Ermeni prensi Dığa (oğul) Vasil'e savaş açarak Raban'ı kuşatma altına almış, başarılı olamamıştı.⁶ Böylece yönetim Dığa Vasil'in eline geçmişti. Goğ Vasil'in karısının, yönetimi üvey oğluna niçin ve ne zaman bıraktığı bilinmemektedir. O, muhtemelen 29 Kasım 1115 tarihinde meydana gelen depremde ölmüştü. Zira, anılan tarihte, sabahın erken saatlerinde şiddetli bir deprem olmuş ve Maraş ve çevresindeki şehirler toptan yıkılmışlardı.⁷

Oğul Vasil, Urfa kontunun saldırısı karşısında kendisine yardım etmesi için Ermeni prensi I. Leon'un yanına giderek, onun kızıyla

² Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 58-59.

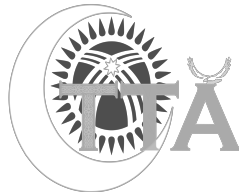
³ Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s.59; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 353; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Çev. A. Ağırakça, A. Özaydın, İstanbul, 1987, X, s. 394; Vardan Vartabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, I, (İstanbul, 1937), s. 193.

⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, s. 394.

⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, s. 394.

⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987, s. 258.

⁷ Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 60; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, Çev. V. İlmen, I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, İstanbul, 2005, 26-27; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 354; Kadı İmâdeddîn, *Bustânu'l-CâmiTevârîhu'z-Zemân*, Nşr. C. Cahen, BEO, VII-VIII (1937-38), s. 117.

evlenmişti. Ancak, Leon'un kardeşi Toros, Vasil'i hile ile yakalayarak Urfa Kontu Baudouin'e teslim etmiş, o da Vasil'e işkence ederek bütün topraklarını eline geçirmişti.⁸

1. Dânişmendliler ve Ermeniler

Dânişmendli hükümdarı Gümüş Tegin Anadolu'daki fetihlerinin yönünü güneye çevirerek, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Malatya ile yakından ilgilenmişti. Bunun sonucu olarak 1100 tarihinde Malatya üzerine sefere çıkarak çevresindeki toprakları yağmalayıp, ağır tahribatlarda bulunduktan sonra şehri kuşatmıştı. Zor durumda kalan şehrin hâkimi Gabriel, Antakya prensi Bohemond'a haber göndererek durumu kendisine bildirmiş ve şehri ona teslim etmesi karşılığında yardımını istemişti. Bu teklif karşısında hemen harekete geçen Bohemond, bu sırada kuşatmış bulunduğu Haleb'i terk ederek teslim almak üzere Malatya'ya yönelmişti (Ağustos 1100). Malatya çevresinde bazı Ermeni kalelerinin sahipleri, Haçlıların bölgeye hâkim olduktan sonra kendilerine ait yerleri de ele geçireceklerinden korktukları için Gümüş Tegin'e gizlice haber gönderip, durumu ona iletmış ve Haçlılara karşı pusu kurmasını istemişlerdi. Haçlıların bölgeye hâkim olmasının doğuracağı kötü sonuçları düşünen ve diğer Ermenileri haklı bulan Gabriel de son anda fikir değiştirmiş ve Gümüş Tegin gelene kadar Bohemond'u oyalamıştı. Sonuçta Gümüş Tegin, Bohemond'u pusuya düşürerek, kuzeni Richard ve ileri gelen adamları ile yakalamıştı (1100). Hemen akabinde, elindeki değerli esirleri kaybetme korkusu ve sefer mevsiminin geçmesinden ötürü Malatya'yı kuşatmayı bırakarak merkezi Sivas'a dönmüştü.⁹

⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 258-259; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1987, II, s. 107.

⁹ Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*, Nşr. ve Çev. A. Sevim, Ankara, 1988, 32; Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 47; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 204-205; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 341-342; Anonim *Süryani Vekayi-nâmesi*, s. 14-15; Fulcherius Carnotensis, *A History of The Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Eng. tr. F. R. Ryan, Knoxville, 1969, I, s. 135; Vartabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi ...*, s.188; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana, History on the Journey to Jerusalem*, Eng tr. S. B. Edginton, New York, 2007, s.525-527; Willermus

Gümüş Tegin, çevresindeki küçük kaleleri ele geçirerek Malatya'nın dış dünyayla ilişkisini kesmiş ve üç yıl sonra ordusuyla bölgeye sefer yaparak dayanacak gücü kalmayan şehri ele geçirmişti (18 Eylül 1102).¹⁰

Dânişmendli Emîr Gâzi de Ermenilerle mücadele etmişti. O, Ermeni prensi Toros'un ölümü üzerine harekete geçerek Kilikya üzerine yürümüş ve aynı amaçla bölgeye gelen Antakya Prensi Bohemond'u Anazarba ovasında yenilgiye uğratmıştı. Savaş sırasında Bohemond'u öldürmüş, başını ganimetlerle birlikte Sivas'a getirmiş, sonra da hediye olarak Abbasi halifesi Musterşid Billah'a göndermişti (1130). Bu başarısından ötürü halife kendisini kutlamış ve hediyelerle taltif etmişti. Ölen Toros'un yerine geçen I. Leonise Haçlılara karşı düşmanca hisler beslediği için geçitleri tutmuş ve savaştan kaçan Haçlı askerlerini yakalatıp, öldürtmüştü.¹¹

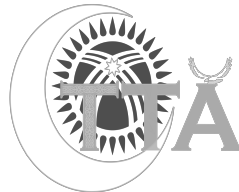
1131 yılında Emîr Gâzi tekrar Kilikya üzerine sefere çıkmış ve birçok kaleleri ele geçirmişti. Ermeni prensi Leon onunla savaşı göze alamadığı için yıllık vergi ödemeyi kabul ederek ülkesini işgalden kurtarmıştı.

Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Eng. tr. A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, New York, 1943, I, s. 411 vd.; İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Halebmin Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, Dimaşk, 1951-71, II, s. 143-145; İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhi Dimaşk*, Nşr. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 137-138; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, s. 136-137; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, İstanbul, 1974, s. 62-63; H. Kayhan, "Dânişmendli Devletinin ilk devirleri (1072-1104) hakkında", *Erciyes Üniversitesi, IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2003, s. 347; A. Özaydın, "Dânişmendliler", *TDİV İA*, VIII, s. 470.

¹⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 204-205; İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhi Dimaşk*, s. 138; Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 46-48; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 342; İbnu'l-Adîm, s. II, s. 145; Anonim Süryani *Vekayi-nâmesi*, 16; Carnotensis, *A History of The Expedition...*, I, s. 135; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana...*, s. 527 vd.; Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus...*, I, s. 411 vd.

¹¹ Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 92; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 363; Kadı İmâdeddîn, *Bustânu'l-Câmî Tevârîhu'z-Zemân*, s. 121; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 53; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, X, s. 526; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, 41; Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus...*, II, s. 43-45; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, s. 92.

Bununla birlikte o sözünde durmamış, Dânişmendliler ile düşmanca ilişkilere devam etmişti.¹²

Emîr Gâzi'nin, Kilikya'da yuvalanmış saldırgan Ermenilerin üzerine sindirme seferleri düzenleyerek, onların, Bizanslılar ve Selçuklularla mücadelesini fırsat bilerek ülkesine saldırıp, zararlar vermelerini önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

1134 yılında tahta geçen Dânişmendli Melik Muhammed, en büyük mücadelelerini güneyde Ermeni ve Haçlılara karşı vermişti. 1136 yılında büyük bir ordu ile Maraş topraklarına girmiş ve Keysun'a yürüyerek çevresindeki köyleri tahrip etmişti. Hemen sonrasında da kaleyi kuşatıp, nehrin suyunu keserek susuz bıraktığı halkın teslim olmasını beklemişti. Bir yandan da çevredeki yerleşim yerlerine saldırılarda bulunarak zengin ganimetler almıştı. Bu sırada Bizans İmparatoru İoannes Komnenos ve Kont Baudouin'in şehrin yardımına gelmek için harekete geçtiklerinin haberleri gelince kuşatmayı kaldırarak ülkesine geri dönmüştü.¹³

Melik Muhammed, 1137 yılında Kapadokya üzerine sefere çıkarak Şublas kalesi üzerine yürümüş ve şiddetle kuşatmasına rağmen ele geçirememişti. Bunun üzerine, Gulla denilen Antitorosların en yüksek mıntıkasına çekilip, ülkesine geri dönmüştü.¹⁴

Melik Muhammed, 1139 yılında ordusuyla Kilikya üzerine yürümüş, Bahgai (Feke) ve Gabnoupert (Keban) kalelerini ele geçirmişti.¹⁵ Haçlıların topraklarına yaptıkları saldırılara misilleme olarak Mayıs-Haziran 1141 tarihinde bölgeye tekrar gelmiş ve Maraş topraklarına girerek bir kale fethedip, halkını da tutsak almıştı.¹⁶

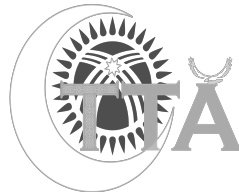
¹² Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 96; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 363.

¹³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 287-290; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 174; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihî*, s. 165.

¹⁴ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 293 vd.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 175.

¹⁵ Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 115; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 375; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 175.

¹⁶ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 64.

Dânişmendli hükümdarları içinde Ermenilerle en çok mücadele eden Melik Muhammed olmuştu. Sebebi ise, Dânişmendlilerin artık Türkiye Selçukluları karşısında rekabet edebilecek güçte olmamalarından dolayı mücadele sahasının diğer bölgelere kaymasıdır.

1143 yılında Melik Muhammed'in ölümünden sonra Dânişmendli Devleti parçalandığı için Ermenilerle planlı mücadele yapılamamıştı. Buna rağmen, yine de Ermenilerin üzerine birkaç sefer yapılmıştı. II. Joscelyn'in esir edilmesinden sonra Melik Aynüddevele, Harput hâkimi Artuklu Kara Arslan ile Haçlılara ve Ermenilere karşı harekete geçerek Adıyaman, Palu, Kâhta ve Gerger'i ele geçirip, binlerce Hıristiyan ı esir etmişlerdi (1151).¹⁷ Melik Yağı Basan da kayınpederi Sultan I. Mesud, ile 1153'te Kilikya seferine çıkmıştı. Onlar dağ geçitleri Ermeniler tarafından tutulduğu için oraya girmeyip, Ermeni kralını Selçuklu Devleti'ne tâbi olmaya çağırılmışlardı. Sultanın hışmından korkan II. Toros bu davete uymuş ve taraflar arasında bir antlaşma imzalanmıştı.¹⁸

2. Mengüçüklüler ve Ermeniler

Çağdaş Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos'un anlattığına göre, 1062 yılı Eylül ayında Sultan Tuğrul Bey'in yolladığı Sâlâr-ı Horasan, Mıcmıc ve Isulu adlı üç büyük komutan Pağın (Palu civarında bir kale) bölgesine saldırmışlardı. Bunlar yağma ve tahribatlardan sonra Tılkhum Argın eyaletine girmişler ve tahrip etmişlerdi. 5 Ekim'de orada yaşayan halkın bir kısmını öldürüp, kalanlarını da esir aldıktan sonra, üzerlerine gönderilen bir Frankopol general bölgeye ulaşmadan önce ganimetleriyle birlikte geri dönmüşlerdi.¹⁹ XIII. yüzyıl Ermeni tarihçisi Simpad da bu konuya temas etmiş ve bahsi geçen komutanların Balin

¹⁷ Anonim Süryani Vekayinâmesi, s. 70-71; Mihail, Vekayinâme ..., s. 159; Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi II, s. 386-387; İbnü'l-Ezrak, Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid, (Artuklular Kısmı), Çev. A. Savran, Erzurum, 1992, s. 92.

¹⁸ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ..., s. 307-308; Süryani Mihail, Vekayinâme ..., s. 170; Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi II, s. 391; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 191.

¹⁹ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ..., s. 113-116; R. Grousset, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, Çev. S. Dolanoğlu, İstanbul, 2005, s. 594-595.

(Pağın), Tilkhum ve Arkni (Argın) dolaylarına saldırılarından bahsetmiştir.²⁰ Burada ismi geçen Selçuklu komutanı Mıcmıc'ın Mengüçük Gâzi olma ihtimali yüksektir. Türkçe bir isim bir yabancı tarafından ancak bu kadar telaffuz edilebilmiş olmalıdır.

Erzincan tarih boyunca şiddetli depremlerle sarsılmıştır. Fetihden az önce 1045 yılı yazında veya 9 Mart 1046'da şehrin büyük bir depremle yıkıldığını görmekteyiz.²¹ Depremin etkisiyle yatağı değişen Karasu Nehri de bütün bölgeyi sular altında bırakmıştı.²² Erzincan bu tarihten sonra kaynaklarda bir daha anılmamaktadır. Tamamen yıkılmış bulunan şehir kendisini bir daha toparlayamamış ve gittikçe artan Türk saldırıları karşısında kendisini savunabilecek kaynaklardan yoksun kalmış olmalıdır.

Mengüçklü hâkimiyeti sırasında 1166'da Erzincan'ın tekrar büyük bir deprem yaşadığı görülmektedir.²³ Bu depremin şehirde nasıl bir tahribata sebep olduğu kaynaklarda belirtilmemesine rağmen, burada her yüzyılda yaşanan yıkıcı büyük depremlerden birisi olduğu tahmin edilebilir. Mengüçklü tarihine baktığımızda ise tahribatın etkilerinin çabuk giderildiği anlaşılmaktadır.

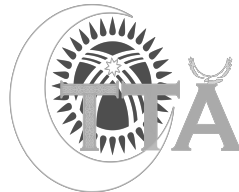
Mengüçklülülerin hâkimiyetinin başladığı XI. yüzyılın ikinci yarısında Erzincan ve çevresinde Ermenilerin yaşadığı görülmektedir. Büyük dalgalar halinde göçlerle birlikte Türk yerleşimlerinin hızlanması sonucu demografik yapı değişmeye başladı. Buna rağmen Ermenilerin çoğunlukta kaldıkları sonraki kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1271'de Anadolu'ya gelen Marko Polo, Erzincan'ın halkının çoğunun el işleri ile uğraşan zanaatkâr Ermenilerden oluştuğunu, dünyanın en iyi kitap ciltlerinin burada üretildiğini, şehirde ruhani liderlerin yaşadıklarını ve

²⁰Smbat Sparapet's Chronicle, Eng. tr. R. Bedrosian, New Jersey, 2005, s. 28.

²¹Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 81; Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 18; Smbat Sparapet's Chronicle, s. 21.

²²Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, s. 303.

²³Ani'li Samuel, *Extrait de la Chronographie de Samuel'd'Ani, Recueil des Historiens des Croisades Documents Armeniens*, Paris, 1849, s. 455; Vartabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi ...*, s.207.

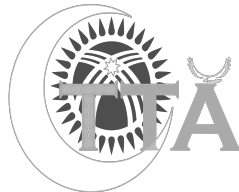
bölgenin tümüyle Selçuklu sultanına bağlı bulunduğunu bildirmektedir.²⁴ XIV. yüzyılın meşhur gezgini İbn Batûta, canlı çarşıları ile bakımlı ve büyük bir şehir olan Erzincan'ın halkının çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğunu belirtmektedir.²⁵ Şüphesiz bu insanlar gelişmiş Erzincan ekonomisinin üretken insanları idiler. Kastilya Kralı Hanri tarafından 1403 tarihinde Timur'un nezdine elçi olarak gönderilen Ruy Gonzales de Clavijo da Trabzon'dan kara yoluyla Erzincan'a giderken bölgedeki Ermenileri görmüş ve onların dinî inançları ile ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre, Trabzon'da yaşayan Ermenilerin bir kilise ve bir piskoposlarının bulunduğu belirtildikten ve şehirde bulunan Rum halkı tarafından pek sevilmedikleri söylendikten sonra onların dinî ayınlarına geçilmektedir. Ayınleri birçok bakımlardan Katolik ayınlerine benzetilmektedir. Kilisede bulunan birçok unsurların takdis edildikleri, papazın İncil okurken yüzünü dinleyenlere döndüğü, şarabın takdisi sırasında ateşe su atılmadığı, günah çıkarttıkları ve bundan sonra kırk gün oruç tuttukları, oruç sırasında gündüzleri istedikleri kadar yemek yedikleri, sadece şarap içmedikleri, yine oruçlu iken kırmızı kanlı balık ve yağlı bir şey yemedikleri, Cumartesi günleri et yemeği adet haline getirdikleri anlatılmaktadır. Diğer dinî konularda ise Ermeni itikadının pek iyi bilinmediği söylenmekte, dinî âyinleri sırasında kendilerinden geçtikleri de eklenmektedir. Ayrıca, Ermenilerin çok itaatkâr insanlar oldukları belirtilmektedir.²⁶

Osmanlı hâkimiyetinin başlaması ile demografik yapının Türkler lehine değiştiği görülmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı Tahrir Defterleri ve Şer'iyeye Sicillerinde Erzincan'ın 70 civarında mahallesinin varlığı tespit edilmektedir. Bunların 4 veya 5 tanesi tamamen, bir bu kadarı da

²⁴Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi*, Çev. Filiz Dokuman, İstanbul, tarihsiz, s. 20-21.

²⁵İbn Batûta, *İbn Batûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, 2 cild, İstanbul, 2000, I, s. 418.

²⁶Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul, 1993, s. 70-71.

kısmen Ermenilerin oturdukları mahallelerdi.²⁷ Kabaca bir hesap yaparsak, Ermeniler Erzincan'ın % 10'unu oluşturmakta idiler.

3. Saltuklular ve Ermeniler

Malazgirt Savaşı öncesi Doğu Anadolu'da yerleşim amacı gütmeyen yapılan Türk saldırıları sebebiyle Bizans köyleri ve şehirleri terkedilmiş, ıssız bırakılmıştı.²⁸ Kendilerini koruyamayan Bizans halkı Erzurum şehir merkezine dolmuş, burası büyük bir şehir haline dönüşmüştü. Erzurum bir ara Türklerin eline geçtiği için hemen bitişiğinde bulunan Theodosiopolis şehri kurulmuş ve çevresi hendekler ve surlarla güçlendirilerek müstahkem bir kale haline getirilmişti.²⁹ İmparator Diogenes, Malazgirt'e giderken Türklerle yapılacak savaşı Bizans'ın çok güçlü olduğu Erzurum'da yapmayı da planlamıştı.³⁰ İmparator, Malazgirt'te yenilip Alparslan ile bir antlaşma yaparak maiyetine verilen bir Türk koruma birliği ile İstanbul'a dönerken Erzurum'a da uğramış ve orada bir müddet kalmıştı. Bu ikinci gelişinde Erzurum artık eski önemini kaybetmiş ve güvenli bir şehir olmaktan çıkmıştı.³¹

Malazgirt Savaşı'ndan sonra, 1072 yılı sonbaharından itibaren Türklerin saldırıları o kadar etkili olmuştu ki, Bizans İmparatorluğu'nun

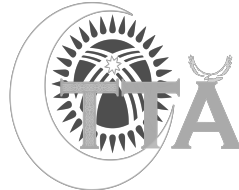
²⁷ N. Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul, 2005, s. 448.

²⁸ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Çev. B. Umar, İstanbul, 2008, s. 132-133. Türk saldırıları o kadar tehlikeli olmaya başlamıştı ki, İmparatoriçe Eudokia çaresiz kalarak güçlü bir askeri aristokrat olan Romanos Diogenes ile evlenmek yoluyla onu imparatorluğun başına getirme gereği duymuştu. Eudokia, müstakbel imparatorun taç giyme merasiminden bir gün önce Psellos'a 'Türklerin saldırıları sebebiyle Doğu Anadolu'nun tahrip edildiğini ve imparatorluğun bu durumdan nasıl kurtulması gerektiğini bilmediğini' söylemek suretiyle durumu en üst düzeyde dile getirmişti (bkz. Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Çev. I. Demirkent, Ankara, 1992, s. 223).

²⁹ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev. B. Umar, İstanbul, 2008, s. 153; Kirakos Ganjakets, *Kirakos Ganjakets'i's History of the Armenians*, Eng. tr. R. Bedrosian, NewYork, 1986, s. 28.

³⁰ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev. B. Umar, İstanbul, 2008, s. 48.

³¹ Attaleiates, *Tarih*, s. 172; H. Kayhan, "Mengüçük Gâzi'nin kimliği ve Mengüçüklü Devletinin kuruluşu hakkında", *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı:7, Nisan, 2012, s. 111-112.

Doğu Anadolu'daki orduları öteye beriye dağılmış, doğudaki irili ufaklı birtakım şehirlerin halkları bu durumdan etkilenerek kendilerini koruyamaz duruma düştükleri için topraklarını terk etmek zorunda kalıp, Türk saldırılarının daha az olduğu batı mıntıklarına doğru çekilmeğe başlamışlardı. Sadece şehirler tahrip edilmiyor, kırsal kesim de bu saldırılardan fazlası ile nasibini alıyordu. Tarlalar, bağlar, bahçeler ekilmiyor; ekilse bile yoğun Türk saldırıları ve tahriplerinden dolayı hasat edilemediği için ürünler buldukları yerlerde çürüyorlardı. Bundan dolayı yerleşim yerlerinde açlık başlamıştı.³² Kars ve çevresinin hâkimi Ermeni kralı Gagik, Türklerin bu saldırılarından dolayı son derece korkmuş ve topraklarını Bizans Devleti'ne vererek, karşılığında daha batıda olan Zamantı, Larya, Amasya ve Komana'yı sayısı yüz civarında olan köyleri ile birlikte almıştı.³³ Devlet otoritesi kalmadığı için bölgedeki Bizans generalleri devletten bağımsız feodal yapılanmalar oluşturmaya başlamışlardı. Bunlardan birisi olan Grigol, Oltu, Karnukalak ve Kars'ı hâkimiyeti altına alıp, mevcut durumdan yararlanarak Bizans'tan bağımsız bir siyasi yapılanma gerçekleştirmeğe çalışmıştı. Selçukluların Azerbaycan valisi Sav Tegin'in Gürcü kralı II. Giorgi karşısındaki yenilgileri sebebiyle, Gürcü kralının bölgedeki gücü çok artmış ve bunun üzerine, bahsi geçen Bizans generali Kars ve çevresini adı geçen krala bırakarak, ona tâbi olmuştu.³⁴

Kars ve Erzurum'un Ermenilerin yaşadıkları şehirler olmalarına rağmen, kaynaklarda Saltuklu hükümdarlarının bunlarla ilişkileri hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz. Bu yüzden de sadece diğer Türk beyliklerinin Ermenilerle ilişkileri çerçevesinde değerlendirme yapabiliriz. Buna göre, Saltuklu hükümdarlarının yönettikleri diğer halklar gibi Ermenilere de adil ve insancıl muamele ettiklerini, onların

³²Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. B. Umar, *Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul, 1996, s. 25-26; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 155-156.

³³Vartabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi ...*, s. 178.

³⁴Anonim *Gürcü Vekayinâmesi*, Çev. H. D. Andreasyan, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Ankara, 2003, s. 306; H. Kayhan, "Anadolu'nun fethinde görev alan Selçuklu komutanlarından Saltuk Bey hakkında", *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/2, Güz/2018, s. 196-197.

sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî hayatlarında tam bir serbestiyet uyguladıklarını, onları köylerde ve şehirlerde devrin icaplarına uygun üretken insanlar haline getirdiklerini söyleyebiliriz.³⁵

4. Dilmaçlılar ve Ermeniler

Bitlis merkezli Dilmaçlı Beyliği'nin yerleşim yerleri ve hemen yanı başındaki dağlık Sasun bölgesi eskiden beri Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bir yerdi. Müslüman yazarlar burada yaşayan Ermeni halkına "Senasine" derlerdi. Mereto Dağı 3000 metreye yakın yükseltisiyle bölgedeki en yüksek dağdı. Ermeniler, coğrafyanın dağlık özelliğinden yararlanarak bölgeden geçen tüccarlara ve yolculara saldırmakta, onların mallarına el koyup, bölgenin güvenliğini yok etmekte idiler. Burası ortaçağda Müslüman Arapların bir türlü kontrol altına alamadıkları bir yer olarak şöhret kazanmıştı.³⁶ Kaynaklarda Artukluların ve Sökmenlilerin buradaki Ermenilerle mücadelelerine ilişkin bilgiler bulunmakla birlikte, Dilmaçlıların yanı başlarındaki bu tehlide kayıtsız kalması düşünülemezdi. Bununla birlikte, kaynaklarda Dilmaçlı beylerinin mücadeleleri ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Muhtemelen, gözlerden irak bir bölge olması sebebiyle yerli tarihçiler burada yaşananları gözden kaçırmışlardı.

Bitlis'te şehrin içinde ve çevresinde demografik açıdan çoğunluk Hıristiyan Ermenilerdeydi ve bu durum yüzlerce yıl değişmeden devam etmişti. Kayıtlarda, şehirde ve çevresinde kilise ve manastırların adları geçmektedir. Bunlardan birisi de 1162'de Bitlis geçidinde Ermenilere ait *Bire Manastırı* idi.³⁷ Şeref Han'ın XVI. yüzyılın sonlarında Bitlis halkının

³⁵Ermeni tarihçi Vardan Vartabet, *Ahlatşah II. Sökmen, II. Saltuk ve Atabey İldeniz'in ülkelerini barış ve adaletle yaşatmaya niyet ettiklerini, bunların Hıristiyanları sevdiğini ve memleketlerini imar ettiklerini, bu yüzden de (Hıristiyan) halkın hürmet ve minnetini kazandıklarını* belirtmektedir (Vartabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi ...*, s. 201).

³⁶Ortaçağ'da Sasun hakkında şu araştırmaya bkz. W. Tomaschek, "Sasun und das Quellengebiet des Tigris, Historisch-topographische Untersuchung I. Geschichtliches über Sasun", *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Band 133 (1896), IV, s. 1-44.

³⁷İbnü'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârikîn...*, s. 129-130.

çoğunun Hıristiyan Ermeni olduğunu söylemesi de bölgedeki demografik yapıyı göstermesi açısından önemlidir.³⁸

5. Artuklular ve Ermeniler

XII. yüzyılın başlarında Hısn Keyfâ'dan Mardin'e, oradan da Diyarbekir'e kadar uzanan geniş topraklara hâkim olan Artuklular, hemen yanı başlarında bulunan düşman Ermeni reisleri ile durmaksızın mücadele ettiler. Ülkelerinde huzur ve barış içinde yaşamaları bu saldırgan Ermeni gurupları kontrol altına almaları ile mümkün olabilmekteydi. Bu yüzden, Ermenilerle mücadele Artuklu hükümdarlarının asli görevlerinden birisi olarak kaldı.

1094 yılında Artuklu İlgâzi 7 bin kişilik bir askeri birlikle savaşarak Şeddâdîlerin elinde bulunan Ani'ye kadar ilerlemişti. Bu müstahkem Ermeni şehri kuşatan İlgâzi, şehri ele geçiremediği gibi kuşatma sırasında ismi bilinmeyen bir kardeşi Kataligos I. Varseg'in kardeşi Doğu Kürapolatı Grigor tarafından öldürülmüştü. Ani'yi alamayan İlgâzi Ermeni kalelerine saldırılarda bulunarak geri dönmüştü.³⁹

1095'te Artukoğlu Sökmen, Samosata hâkimi Balduk ile birlikte Urfa'yı ele geçirmek için gelmişti. Şehrin Bizans valisi Ermeni asıllı Kürapolat Torosiyi bir savunma yaparak Urfa'nın Türklerin eline geçmesini önlemişti. Bu müstahkem şehri ele geçiremeyen Sökmen ve Balduk kuşatmayı kaldırarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı.⁴⁰

Belek'in son zamanlarında gücü oldukça artmış ve Harput'a ve Malatya'ya kadar olan topraklara hâkim olmuş, çevredeki Türk hükümdar ve beylerinin saygı duydukları bir şahsiyet haline gelmişti.

³⁸Venedikli Bir Tüccar'ın Seyahatnâmesi, Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, Çev. T. Gündüz, İstanbul, 2007, s. 143; Şeref Han, Şerefnâme, Çev. M. E. Bozarlan, İstanbul, s. 1990, s. 390.

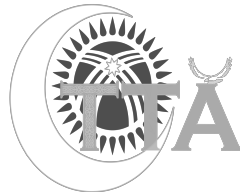
³⁹Vartabet, Türk Fütuhâtı Tarihi ..., s. 185-186; Mihael Çamiçyan, History of Armenia, Eng. tr. Johannes Avdall, Kalkutta, 1827, II, s. 168; Kesrevî-i Tebrîzî, Şehr-i Yârân-i Gumnâm, Tahran, 1928-30, III, s. 61; M. F. Kırzioğlu, Kars Tarihi I., İstanbul, 1953, s. 366-367.

⁴⁰Smbat Sparapet, Chronicle, Eng. Tr. From classical Armenian by Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey, 2005, s. 47.

Harpüt'a yakın bir yerde bulunan Gerger kalesi ve çevresinde yaşayan ve geçimlerini çapulculuk ve haydutlukla sağlayan Ermenilerin Zaid kalesi, Bula ve Malatya çevresini gizlice tahrip etmeleri ve hırsızlıklarda bulunmaları üzerine, ülkesinde ticaret yapan tüccarları ve yolcuları korumak için diplomatik yolları kullanan Belek, kötü şöhrete sahip, haydut ve hırsızları besleyen kibirli bir kişi olan Gerger hâkimi Ermeni Mihail'e haber göndererek bu saldırıları durdurmasına karşılık ona her yıl bin yük buğday vereceği taahhüdünde bulunmuş ve teminat olarak da kendisine ait üç köyü ona vermişti. Mihail bu anlaşmayı kabul etmiş, fakat şartlarına uymamıştı. Vaat edilen buğdayların Gerger'e gönderilmesinin hemen gecesinde Mihail'in adamları Hanzit'te iki köy yakmışlar, birçok köyleri yağmalamışlar ve Belek'in yaptığı anlaşmaya güvenerek topraklarında güvenle oturan Türk halkını öldürmüşlerdi. Bu durumdan haberdar olan Belek son derece öfkelenmiş ve Ermenilerin peşine düşerek onları cezalandırmaya karar vermişti. Kış mevsiminin en şiddetli zamanı olmasına rağmen donmuş Fırat nehrinin üzerinden ordusunu geçirek Gubbas tarafına doğru gidiyormuş gibi yaparak asıl hedefi olan Gerger'deki Ermenileri aldatmıştı. Büyük kar birikintilerini aşmak için binlerce atı önden koşturarak askerlerinin rahatça geçebilecekleri bir yol açmıştı. Bir gün içinde Mar Bar Sauma Manastırı'nın önüne gelmiş ve 1 Ocak 1121 tarihinde burayı ele geçirmişti. Buradaki halkı ve hayvanları dışarı çıkartmış ve mallarını kendilerine iade ederek Hanzit'in köylerine yerleştirmiş, buradan ayrılmayacaklarına dair kendilerine yemin ettirmişti. Ayrıldıkları takdirde onları öldüreceğini de söylemişti. Bu olaydan bir yıl sonra o Gerger'e gelerek halkını esir almış, köylerini, bağlarını ve zeytinliklerini yakarak onları cezalandırmıştı. Böylece o, yoksulları soyan haydutları temizlemek suretiyle ülkesine barış getirmişti.⁴¹ Gerger'i uzun süre elinde tutamayacağını gören Mihail, hayatını sürdürebileceği başka yerler karşılığında kaleyi Kudüs kralı Baudouin'e teslim etmişti. O da

⁴¹ Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 68-69; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 357; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, s. 28, 33; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 151-152.

oraya bir garnizon yerleştirerek Belek'e karşı ileri bir karakol haline getirmişti.⁴²

İlgâzi'nin son seferinde yanında bulunan Belek, sefer dönüşü Urfa kontu Joscelin ile Bîrecik senyörü Galeran'ı Sûrûc yakınlarında yenilgiye uğratarak esir almış ve Harput kalesine göndermişti (13 Eylül 1122).⁴³Bu olaydan bir yıl sonra Gerger kalesi Belek tarafından muhasara edilirken, durumdan haberdar olan Kral Baudouin, onu oradan uzaklaştırmak için ordusuyla Turuş denilen yere gelmişti. Bunun üzerine Belek, süratle onun üzerine yürümüş ve yenilgiye uğratmıştı (8 Nisan 1123).⁴⁴ Baudouin esir edilmiş ve daha önceden yakalanmış bulunan Joscelin ile Galeran'ın tutulduğu Harput'a gönderilmişti.

Bu sırada, bir grup Ermeni Harput'ta isyan çıkararak, kalede esir tutulan Haçlı şefleri kurtardıktan sonra, şehrin iç kalesine hâkim olmuş, yardım getirmesi için Joscelin Kudüs'e gönderilmişti (25 Ağustos 1123). Durumu öğrenen Belek, süratle olay yerine gelmiş ve Harput'un iç kalesini ele geçirerek, Haçlı şeflerini tekrar yakalamıştı (3 Ekim 1123). Topladığı askerlerle yardıma gelen Joscelin, Telli Bâşir'e geldiği zaman durumu öğrenmiş ve geri dönmek zorunda kalmıştı.⁴⁵

⁴² Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 72; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, s. 32-33; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 358.

⁴³İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, s. 593; İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhi Dimaşk*, s. 208; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 271-272; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, s. 90-91; Carnotensis, *A History of The Expedition...*, I, s. 237; S. Runcıman, II, s. 133; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara, 1987, s. 29-32.

⁴⁴İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, s. 613; İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhi Dimaşk*, s. 208; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 45; Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zeman fi Târîhi'l-A'yân*, Haydarabad, 1951-52, II, s. 68; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 272-273; Abû'l-Farac, II, s. 358; Süryani Mihael, s. 72-73; Carnotensis, *A History of The Expedition...*, s. 239; Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus...*, I, s. 537; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, s. 91; S. Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi* II, s. 134; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, s. 34-37.

⁴⁵İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, s. 613-614; İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhi Dimaşk*, s. 209-210; İbnu'l-Adîm, II, s. 213; Sibt, *Mir'atu'z-Zeman*, s. 68-69; Urfalı Mateos, *Urfalı*

Gerger'in eski hâkimi Ermeni Mihail, Belek'in öldürülmesinden sonra ortaya çıkan yeni durumdan yararlanarak 1124 yılında kaleyi geri almış ve oraya yerleşmişti. Bunun üzerine, Sibabekliler (Siverekli) onunla savaşmaya başlamışlardı. Bunlar, birbirine ait köylere saldırarak yağmalarda bulunmuşlardı. Mihail'i takip eden Türkler Fırat'ın kıyısında bulunan Zizona civarında ona yetişmişlerdi. Mihail her taraftan kuşatılmasına rağmen nehre atlamış ve suyun sığ olduğu bir yerden çıkarak kurtulmuştu. Daha sonra Gerger'i Urfa Kontu Joscelin'e verip karşılığında Sofarus kalesini almıştı. Joscelin de Gerger'i Ermeni katolikosunun kardeşi Basil'e 500 dinara satmıştı. Mihail, bu satıştan memnun olmamış olacak ki şehrini tekrar ele geçirmek istemiş ise de Joscelin buna fırsat vermemişti. Bunun üzerine o da asker toplamış ve Keysun bölgesine saldırıp, yağmalarda bulunmuştu. Urfa kontu ona karşı harekete geçmiş ise de bir kaza ile hayatını kaybetmişti.⁴⁶

Daha önceki Artuklu hükümdarları gibi Kara Arslan da bulunduğu coğrafi durumun gereği olarak, topraklarına saldırılarda bulunan Ermenilerle yoğun bir mücadele yürütmüştü. Bu mücadeleler yürütülürken bölgenin siyasî durumu göz önüne alınmış ve fırsatlar kollanmıştır. Özellikle, Yakın-doğudaki en büyük düşman güçler olan Haçlılar ve Bizans İmparatorluğuna vurulan ağır darbelerden sonra Ermenilerin üzerine yüklenildiği görülmektedir.

1138 yılı başlarında, kış mevsiminin bitmek üzere olduğu bir sırada güney Anadolu'ya bir sefer düzenleyen Bizans imparatoru İoannes Komnenos'un Buzaa şehrinin kuşatılması ile meşgul olduğu bir sırada, kendisine yardıma giden Keysun senyörü Baudouin'in şehrinden ayrılmasını fırsat bilen Kara Arslan hemen saldırıya geçmiş ve Keysun'u fethetmişti. Ancak şehirde fazla kalmayarak, her halde Bizans imparatorunun saldırısından korkarak geri dönmüştü. Şehrin Ermeni

Mateos Vekayi-nâmesi ..., s. 273-274; Abû'l-Farac, II, s. 358; Carnotensis, *A History of The Expedition...*, s. 244-45; Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus...*, I, s. 538-541; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II*, s. 134-136.

⁴⁶ Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 110-111.

halkı onun çekilmesinden sonra terk etmiş oldukları evlerine geri dönmüşlerdi.⁴⁷

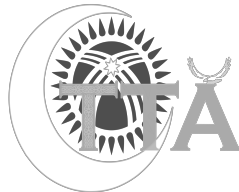
Nureddin Mahmud'un, Dimaşk Atabegliği'nin veziri Mu'ineddîn Unar'ın gönderdiği Emîr Mücahideddin Bozan komutasındaki Dimaşk kuvvetleriyle birlikte Haçlılara ait müstahkem İnneb kalesini kuşatması üzerine, kalenin imdadına koşan Antakya Princepsi Raimond'u, 30 Haziran 1149 tarihinde İnneb önlerinde yaptığı savaşta bozguna uğratarak, Maraş senyörü Renaud ile birlikte öldürmesi⁴⁸ bölgedeki siyasî dengeleri değiştirmişti. Durumdan yararlanan Türk hükümdarları kendilerini toparlamalarına fırsat vermeden birçok Hıristiyan kalelerini ellerine geçirmişlerdi. Bu cümleden olarak, Renaud'un ölümünü fırsat bilen Sultan Mesud, 11 Eylül 1149 tarihinde kısa süren bir kuşatmadan sonra Maraş'ı fethetmişti.⁴⁹ Kara Arslan da mevcut durumdan yararlanarak, Kont Joscelyn'in askerlerine kumanya taşıyan Gerger senyörü Vasil'in komutasındaki 400 askeri yakalayıp esir etmiş ve bunların hayatı karşılığında Samsat'ı Ermenilerden almıştı.⁵⁰ Ayrıca, Gerger halkını da esir alarak, götürüp topraklarında mecburi iskâna

⁴⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 294-295.

⁴⁸ İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhi Dimaşk*, s. 304-305; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, XI, s. 144; ayn. mlf., *et-Târîhu'l-Bâhir fî Devleti'l-Atabekiyye*, Nşr. A. A. Tolaymat, Kahire, 1963, s. 98-99; İbnu'l-Adîm, II, s. 298-299; Ebû'l-Fidâ, *Târîh*, Nşr. M. Dayyûb, Beyrut, 1997, II, s. 89; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. M. Keskin, İstanbul, 1995, XII, s. 413; EbûŞâme, *Kitâbu'r-Ravdateyn en-Nûriyye's-Salâhiyye*, Nşr. İbrahim Şemsuddîn, Beyrut, 2002, I, s. 212; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 300-302; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 386; Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 153-155; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, II. Kısım, s. 300; Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus...*, II, s. 196-197; N. Elisseeff, *Nur ad-Din und Grand Prince Musulman de Syrie au Temps Croisades (511-568/1118-1174)*, Damascus, 1967, II, s. 430 vd.; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* II, s. 272-273; H. Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya, 2001, s. 183-184.

⁴⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 301; Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 155; İbnu'l-Ezrak, *(Artuklular Kısım)*, s. 92; Kadî İmâdeddîn, *Bustânu'l-Câmî Tevârîhu'z-Zemân*, s. 129; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 187.

⁵⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 301-302; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 386-387.

tâbi tutma girişimi, araya giren Hıristiyan din adamlarının çabaları sonucu gerçekleşemedi.⁵¹

Kara Arslan, 1150 yılında ordusuyla birlikte Gerger üzerine sefer yapmıştı, kalenin çevresinde bulunan yerleşim yerleri yağmalanmıştı. Hısn Mansur, Keysun, Gakhtay ve çevredeki diğer Hıristiyan hâkimiyetindeki kalelerden Gerger'in yardımına koşmak için harekete geçen Franklar ve Rumlardan oluşan 500 atlı ve birçok piyadeden oluşan bir ordu gelip Gerger Ermeni senyörü Basil'in komutasında toplanmıştı. Bunlar kelenin çevresinde karargâh kuran Türklere baskın yapmışlar, fakat yenilgiye uğramaktan kurtulamamışlardı. Askerlerinin tamamına yakını öldürülmüş ve yanlarında bulunan bin yük buğday ile diğer ağırlıklar savaş ganimeti olarak Artuklu ordusunun eline geçmişti. Başta Basil olmak üzere, bütün Hıristiyan komutanları da esir olmuşlardı. Kara Arslan esirlerin tamamını serbest bırakmış, Gerger'i kendisine teslim eden Basil'e Abdaheri ile Samaha'yı, Gakhtai'yi teslim eden Krikor'a da Saghamaniktâ olarak vermişti. Bu iki önemli kaleye ilâveten Hısn Mansur da teslim alınmıştı.⁵²

İkinci Haçlı Seferi Hıristiyanlar için tam bir fiyasko ile neticelenmiş ve yaşanan yenilgiler, moralleri yok eden, unutulması kolay olmayacak türden ruhî depresyonlar yaratmıştı. Bu, sadece Batı Avrupa Hıristiyan dünyası için değil, Doğu'daki Hıristiyanlar için de travma yaratmıştı. Seferden kalan az sayıdaki kılıç artıkları Batı Avrupa'ya geri dönmüş, yaşanan yenilgileri unutmak için kendilerini zamanın unutturucu havasına kaptırmışlarken, geride kalan ve Yakın-doğu'da Kudüs'ten Urfa'ya kadar uzanan Suriye ve Filistin sahillerinde yerleşik Hıristiyanlar kaderlerini yaşamak zorunda bırakılmışlardı. Bu yenilgi aynı zamanda bütün ümitlerini Haçlılara bağlayan Ermeniler için de büyük bir moral çöküntüsü yaratmıştı. Zira onlar aynı dinden olmalarına rağmen kendilerini baskı altında tutan ve kötü muamelelerde bulunan Bizans Devleti'nin zulmünden ve Selçukluların Orta-doğu'ya hâkim olmaları ile başlayan yeni süreçte Müslüman

⁵¹Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* II, s. 387.

⁵²Süryani Mihail, *Vekayinâme...*, s.159-160.

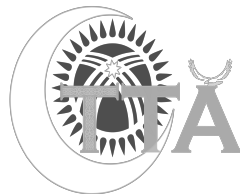

Türklerin baskılarından ancak bu Haçlılar sayesinde kurtulabileceklerine iyice inanmışlardı. Şimdi ise yenilgilerle birlikte bütün ümitleri bir anda yok olmuştu. Böyle bir ortam içinde durumdan istifade eden Türk hükümdarları bölgedeki Haçlı devletlerine saldırarak ellerindeki kaleleri zaptetmeye başlamışlardı. Bu cümleden olarak, Kara Arslan 15 Ağustos 1148 tarihinde Fırat kıyısında bulunan Haçlılara ait Babula kalesine saldırmıştı. Onun saldırısından ürken yağmacılık ve haydutlukla geçimini sağlayan bölgedeki Ermeni halkı hem bu durumları, hem de Haçlılara yardım etmelerinin getirdiği korkuyu da üzerlerinden atamadıkları ve Türklerin kendilerini cezalandıracaklarına iyice inandıkları için suçluluk psikolojisi ile bölgeden kaçıp Süryanilerin Mar Bar Sauma Manastırı'na sığınmışlardı. Bu durumda dini vecibelerini yerine getirmekte zorlanan keşişler oldukça sıkılmalarına rağmen kendilerine sığınan halkı Türklere iade etmemişlerdi. Kara Arslan manastırı kuşatmış ve baskı altına alarak sığınmacıların teslimini sağlamaya çalışmıştı. Uzun süre dayanamayacaklarını gören keşişler bir heyetle birlikte Kara Arslan'ın huzuruna giderek ondan Ermeni halkını bağışlamasını istemişlerdi. Onları affettiğini söyleyen Kara Arslan, onları kaçtıkları topraklarına geri götürüp, kendileri için araziyi işlemelerini istemişti. Ermeni halkı iade edilmemiş ve Kara Arslan biraz sonra geri dönmek zorunda kalmıştı.⁵³ O, gelenekselleşmiş bir Türk politikasının gereği olarak, yerli Ermeni halkın en iyi bildikleri işler olan tarım ve ziraat alanında üretime katkıda bulunmaları için onları Artuklu ülkesinde yerleştirerek ülkesinin iktisaden gelişmesine çalışmıştı.

Kara Arslan, İkinci Haçlı Seferi yenilgisinin sonucu Kont Joscelyn'in Nureddin Mahmud tarafından yakalanıp esir edilmesinden sonra durumdan yararlanarak 1151 yılında Ermenilerin elinden Hısn Berker'i, 1152 yılında da Gerger kalesini almıştı.⁵⁴

⁵³ Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 155-156; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II*, s. 386-387.

⁵⁴İbnu'l-Ezrak, *(Artuklular Kısmı)*, s. 92, 94; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.188.

Buldukları coğrafi konum itibarıyla Mardin Artuklularının Kilikya'daki Ermeni devleti ve güney-doğu Anadolu'da serpişmiş vaziyetteki Ermenilerle çatışmalar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ama ne yazık ki bunlar kaynaklara fazla yansımamıştır. Bunlardan ilki Aralık 1163'te yaşanmıştı. Bu tarihte Meyyâfârikîn sınırında bulunan Senâsine'de Fenizâsâ kalesi hâkimi Nâsiru'd-devle Mahmud b. Zaferhan ile Ermeniler arasında bir olayın yaşanması üzerine, bahsi geçen bu komutan ordusuyla düşmanın üzerine ani bir saldırıda bulunarak büyük ganimetler ve çok sayıda esir almıştı. O bununla da yetinmeyerek Artova'yı yağmalamış, ordusuyla Ermenilere ağır darbeler vurmuştu. Bu harekâtını durdurmamış, Ermeni yerleşim yerlerine baskınlarını ve tahribatlarını ısrarla devam ettirmişti.⁵⁵

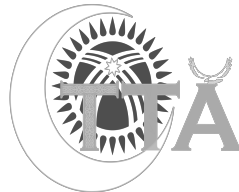
Kilikya Ermenilerinin üzerine yapılan bir seferden yeni dönen Artuklu komutanlarından Emîr Mahmud b. Tarhan 18 Aralık 1165'te Meyyâfârikîn'de vefat etmişti. Kaynağın verdiği bilgiye göre, bu komutan Ermenilerle pek çok savaşlar yapmıştı.⁵⁶

Artukluların Ermenilerle ilişkileri açısından önemli bir olay da 1175 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte Necmeddin Alpi Sasun dağındaki Ermenilere ait kaleleri ele geçirmek için bölgeye bir sefer düzenlemişti. Kaleleri kuşatıp, aç bırakmak suretiyle teslim olmağa zorlamış, zor durumda kalan Ermeniler görüşmeler sonunda kalelerini Necmeddin Alpi'ya değil de Ahlatşah II. Sökmen'e teslim ederek direnişi bırakmışlardı.⁵⁷ Bu durum, seferde II. Sökmen'in kuvvetleriyle Artuklulara yardımda bulunduğunu göstermektedir. Bütün bu bilgiler, Artukluların Ermenilerle sistemli bir mücadele yürüttüklerini göstermektedir.

⁵⁵İbnu'l-Ezrak, (*Artuklular Kısmı*), s. 136.

⁵⁶İbnu'l-Ezrak, (*Artuklular Kısmı*), s. 146.

⁵⁷Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 236, 239; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II*, s. 418; Nêrsês Chnorhali, *Lettresaux Armeniens*, Çev. Mère Mariam Vanérian, (yayınlandığı yer ve yıl belirsiz), s. 17.

6. Sökmenliler ve Ermeniler

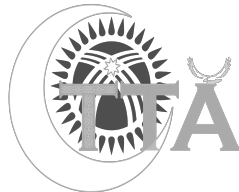
XII. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da kurulan ve Van Gölü havzasına hâkim olan Sökmenlilerin çevrelerindeki dağlık alanlarda yaşayan Ermeniler çeteler kurarak her fırsatta saldırmakta, yağma ve tahribatlarda bulunmakta idiler. Sökmenli hükümdarları halkının güvenliği için bu saldırgan Ermeni guruplarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı.

Birinci Haçlı Seferi ve 1101 Haçlı Seferinin kahramanlarından Dânişmendli hükümdarı Gümüş Tegin Ahmed Gâzi'nin 1105'te, Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın 1107'de ölmeleri üzerine Anadolu'daki Hıristiyan unsurlardan Bizans Devleti, güneydeki Haçlılar ve Ermeniler Müslüman Türklere karşı daha cesurane saldırılarda bulunmaya başlamışlardı. O devirde Sökmen el-Kutbîve Artuklular devletlerini daha yeni kurmuşlardı. Hıristiyanlarla yapılan savaşlarda ciddi başarılarla imza atan ve liderlik kabiliyeti tartışılmaz Türk liderleri henüz ortada yoktu.

İşte tam bu sırada, 1107 yılında Sökmen el-Kutbî'nin askerleri tarafından gerçekleştirildiği anlaşılan seferde 12 bin kişilik bir Türk ordusu Toros dağlarını aşıp Anavarza bölgesine girerek Ermeni ülkesinde tahribatlar ve yağmalarda bulunmuşlardı. Kral Toros bunları engelleyemediği için Türklerin akınları Maraş bölgesine doğru yaygınlaşmıştı. Bu Türkler, Maraş ovasında saldırılar ve tahribatlarda bulunduktan sonra aldıkları çok sayıda Ermeni esirlerle birlikte Keysun'a yönelmişlerdi. Buranın hâkimi Goğ Vasil, topraklarına giren Türk ordusu ile Gaban kalesi yakınlarında Berdus denilen yerde savaşa tutuşmuş ve onları püskürtmeyi başarmıştı. Türk ordusu esirlerini de bırakarak Ermeni topraklarını terk etmek zorunda kalmıştı.⁵⁸

Urfalı Mateos'un ismini belirtmeyip, sadece "Ermenistan Sultanı" olarak tanıttığı, Sökmen el-Kutbî olduğunu tahmin ettiğimiz Türk

⁵⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 232; Alishan, *Léon Le Magnifique Premier Roi de Sissouanou de L'Arménocilie*, Fr. tr. P. George Bayan, Venise, 1888, s. 25.

hükümdarının 6 bin kişilik bir ordu ile 1108 yılı Şubat ayının sonlarında Keysun'a yaptığı saldırı ise bir yıl önceki seferin rövanşı niteliğinde idi. Keysun, bugünkü Adıyaman'a bağlı Besni kazası Çakırhöyük beldesinin bulunduğu yerdir. Sökmenliler'in merkezi Ahlat ile arasındaki mesafe yaklaşık 535 kilometredir. Kaynaklarda, Diyarbekir taraflarına kadar olan topraklara ve bu arada Mayıs-Haziran 1109'da birkaç aylık kuşatmadan sonra Meyyâfârkin'e sahip olduğu⁵⁹görülen Sökmen'in mesafenin uzunluğuna rağmen böyle bir seferi gerçekleştirebileceği sonucuna varmak yanlış olmaz. Bu saldırının bizzat hasat mevsiminde ve yaklaşık bir yıl önce Prens Vasil'in topraklarına karşı girişilen ve Berdus'ta yenilgi ile sonuçlanan saldırının intikamını almak için yapıldığı Mateos tarafından özellikle belirtilmektedir. Buna rağmen, saldırının sadece intikam almak için gerçekleştirilmiş olmadığı, zira önceden iyi bir planlama ile hasat zamanının seçildiği görülmektedir. Saldırı ansızın olmuş ve ürünlerini hasat eden Ermeniler gafil avlanmış, direnenler öldürülmüş, bir kısmı da esir alınmıştı. Kendilerini toparlayan Ermeniler hemen organize olmuşlar ve Prens Vasil, dayısı Bedros, Mamigonyan hanedanından Aplat ve komutanları Tigran'ın komutasında 5 yüz kişiden oluşan seçme bir birlik ile bugünkü Kahramanmaraş'ın Andırın kazasına bağlı, etrafı dağlarla çevrili büyük bir ovada kurulmuş bulunan Geben civarında Hartan denilen kalenin önlerinde Türklerle karşılaşmışlardı. Yapılan savaşta Sökmen yenilgiye uğramış ve esir düşmüştü.⁶⁰Taraflar arasındaki asker sayısının kıyaslanamayacak derecede Türklerin lehine olmasına rağmen Türk ordusunun yenilmesinin sebebi, savaşın yapıldığı alanın dağlık olmasından dolayı, bölgeyi çok iyi bilen Ermenilerin dağ geçitlerinde pusular kurarak Türklere saldırmaları olsa gerekti. Esir düşen Sökmen ve komutanları muhtemelen belli bir kurtuluş akçesi ödedikten sonra serbest kalmışlardı.

⁵⁹İbnu'l-Kalânisî, *Zeyli Târîhi Dimaşk*, s. 164; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, X, s. 377; İbnu'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, (*Mervânîler Kısmı*), Çev. M. Emin Bozarlan, İstanbul, 1990, s. 217; F. Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1990, s. 68.

⁶⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ...*, s. 232-233; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 150.

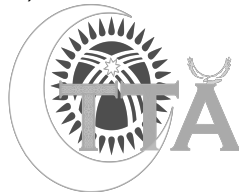
Sasun bölgesi Sökmenlilerin başkenti Ahlat'a yaklaşık 180 km. mesafede idi. Sökmenlilerin ticarî çıkarlarını korumak istemeleri sebebiyle burada yaşayan Ermenileri zararsız hale getirmek için değişik zamanlarda bölgeye uzun süreli seferler düzenlendiği anlaşılıyor. Bu cümleden olarak, II. Sökmen'in (1128-1185) iktidarı sırasında, 1163 yılı Aralık ayının başında Fenizâsâ kalesinin sahibi Nâsiru'd-devle Mahmud b. Zaferhan ordusu ile Sasun'a girmiş, başta Arthova olmak üzere Ermenilerin yaşadıkları bütün yerleşim yerlerini yakıp-yıkmiş, halkını esir almış, ağır darbeler indirip bütün bölgeyi yağmalamıştı. Onun süvarileri bu saldırıları yaparken, piyadeleri de Müslümanların fetihlerinden beri hiç kimsenin giremediği Ermeni beldelerine saldırılar düzenlemişlerdi.⁶¹ Bu saldırıların anlık olmadıkları, durmaksızın devam ettiği görülmektedir. Nitekim, II. Sökmen 11 Ağustos 1174'te Cezr ve Sasun'a sefer yaparak üç yıllık kuşatmadan sonra buraları ele geçirmişti.⁶²

Sasun uzun mücadeleler sonunda Sökmenlilerin eline geçmiş ve II. Sökmen'in memlûklerinden Seyfeddin Begtemür buranın yöneticisi olmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla, buradaki Ermenileri kontrol altında tutmak için asil ailelerin oğulları Ahlat'taki Sökmenli sarayına rehin olarak gönderilmekteydi. Bu rehinlerden birisi olan Der Grigor kataligosunun yeğeni 1185 yılında II. Sökmen'in vefat etmesi ve yerine geçecek bir erkek evlat bırakmaması sebebiyle meydana gelen karışıklıktan faydalanarak Sasun'a kaçmış ve topladığı askerlerle Seyfeddin Begtemür'ü yenerek esir almış, Sasun'a hâkim olmuştu. Begtemür, dostluk vaaşinde bulununca serbest bırakılmıştı. Daha sonra o Sökmenli tahtına çıkmış fakat Ermenilere verdiği sözü tutmamış, tekrar ordusuyla Sasun'a gelerek bölgeyi istila etmiş, vergiye bağlamıştı.⁶³

⁶¹İbnu'l-Ezrak, (*Artuklular Kısmı*), s. 136; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 95.

⁶²İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, Çev. A. Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler)*, Ankara, 1982, s. 186.

⁶³Vartabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi ...*, s. 211.

II. Sökmen'in Sasun'daki Hıristiyan Ermenilerin çocuklarını memlûk olarak alıp, sarayında yetiştirdiği ve onlara ülkesinde önemli görevler verdiği anlaşılmaktadır. İşte bunlardan birisi olan Kutluk adındaki memlûkü 1197 yılında Hezâr Dinârî'nin ölümünden sonra devletin başına geçmiş, fakat halk Sasun'lu bir Ermeni'nin kendilerine hükümdar olmasına çok sinirlenerek ayaklanmış ve onu öldürmüştü.⁶⁴ Bu durum Müslüman halkın Hıristiyan Ermeni halka olan bakış açısını ortaya koymaktadır. Aradaki düşmanlığın sebebi dinlerinin farklı olması gibi görünüyor ise de, Ermenilerin saldırganlıkları ve Müslüman halka verdikleri zararlar bunda daha etken olsa gerektir.

Yukarıda Artuklular kısmında da belirtildiği üzere, Necmeddin Alpi'nin baskılarına dayanamayan Sasun Ermenileri, 1175 yılında kalelerini II. Sökmen'e teslim etmeyi kendi çıkarları için daha uygun bulmuşlardı.

Bu planlı mücadelelerin dışında, kendiliğinden gelişen ve yayılan bir takım toplumsal olaylar da yaşanmaktaydı. Bu toplumsal olayların kahramanları olan Türkmenler, normalde Hıristiyanlarla dostane ilişkiler yürütmekteydiler ve onlara zarar vermemekteydiler. Bu durumu değiştiren iki olay yaşanmıştı. İlk olarak, Türkmenlerle Kürtler arasında başlayan çatışmalar sırasında Kürtler, kaçtıkları zaman mal ve eşyalarını Hıristiyanların köylerinde saklayınca Türkmenler bunu haber alıp Hıristiyanlara saldırmaya başlamışlardı. İkinci olarak, Türkmenler, yağmalarda ve katliamlarda bulduklarında heyecandan kendilerini kaybedip, beylerinin emirlerini dinlemiyorlar, Büyük Ermenistan olarak isimlendirilen Van Gölü çevresindeki Ermeni halka saldırıyorlardı. Onlar, Kürtleri öldürdükten sonra, Ermeni köylerini yakarak ve talan ederek 26 bin kişiyi esir etmişler ve götürüp köle olarak satmışlardı. Bunun üzerine, ülkelerinin tahrip edildiğini ve köylerin boşaldığını gören Türk beyleri ve komutanları toprakların da bu Türkmenlere karşı savaşmışlardı. Bu cümleden olarak, Kapadokya'da ve Malatya bölgesinde çarpışmalar ve katliamlar yaşanmıştı. Bu olaylar sekiz yıl

⁶⁴Ebû'l-Fidâ, II, s. 183; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 102-103.

devam etmişti. Sonuçta, on binlerce insan hayatını kaybetmiş ve bütün yerleşim yerleri zarar görmüştü.⁶⁵

7. Kızıl Arslanlılar ve Ermeniler

1095'te yeğeni Berkiyaruk'a yenilerek hayatını kaybeden Melik Tutuş'un oğlu Dukak, babasının Anadolu'daki mirasına sahip olamamış, Meyyâfârikîn dışında, Diyarbekir ve çevresindeki bütün yerleşim yerlerinin hâkimiyetini kaybetmişti. Bunun sonucunda Siirt, Tanza ve Bahmud Kızıl Arslan'ın eline geçmiş,⁶⁶ 1130 yılında Hısn Keyfâ Artukluları hükümdarı Dâvud'un Siirt, Bahmud ve Batasa'ya hâkim olduğu zamana kadar burada bir beylik kurulmuştu.⁶⁷

Bütün Ermeniye bölgesi gibi Siirt ve çevresi de Hıristiyan Ermeniler tarafından meskûn idi. Nitekim, XI. asrın başlarında vefat eden Hıristiyan âlim ve edip Şâbûştî, 400/1009-1010'da müstahkem bir kaleye sahip olan Siirt'in Diyarbekir'den daha büyük bir Hıristiyan şehri olduğunu belirtmektedir.⁶⁸

XII. yüzyılın başlarında 35 yıl Siirt ve çevresinde hâkim olan Kızıl Arslan ve takipçilerinin Ermenilerle ilişkileri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

8. İnalılar ve Ermeniler

Şâbûştî, XI. yüzyılın başında Diyarbekir ile Siirt'i karşılaştırmakla her iki şehirdeki Hıristiyanların varlığını ortaya koymaktadır. Diyarbekir'deki Hıristiyanların bir kısmı Süryaniler iken, ağırlıklı kısmının Ermeniler olduğu tahmin edilebilir. Nitekim, ünlü İranlı seyyah Nâsır-ı Husrev, Aralık 1046 tarihinde ziyaret ettiği Amid'de taştan yapılmış süslü bir kilise ile karşılaşmıştı. O, Amid ile Harran arasında bulunan 60 fersahlık yolda gördüğü köylerde yaşayanların büyük kısmının Hıristiyanlar olduğunu da belirtmekteydi.⁶⁹ Fahruddevle İbn

⁶⁵ Süryani Mihail, *Vekayinâme ...*, s. 175-177.

⁶⁶ İbnü'l-Ezrak, (Mervâniler Kısmı), s. 268.

⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, (Artuklular Kısmı), s. 47.

⁶⁸ Şâbûştî, *ed-Diyûrât*, Nşr. K. Avad, Beyrut, 1986, s. 198.

⁶⁹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, Çev. A. Tarzî, İstanbul, 1994, s. 14.

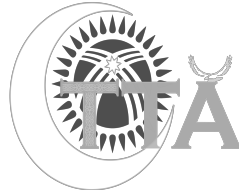

Cuheyır, Sultan Melikşah'ın emriyle Mayıs 1085'te Mervânîlerin hâkimiyetlerine son vererek Âmid'i Büyük Selçuklular adına ele geçirdiğinde şehir halkı gördükleri baskı ve zulümlerin intikamlarını almak için Mervânîlerin naibleri olan Hıristiyanların evlerini yağmalamışlardı.⁷⁰ 1095'te Selçuklu komutanı İnal'ın yönetimine bırakıldığı andan Salâheddin'in 1183'te ele geçirdiği zamana kadar 88 yıllık hâkimiyetleri döneminde İnalıların Diyarbekir'deki Ermenilerle ilişkileri hakkında kaynaklarda ise bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç

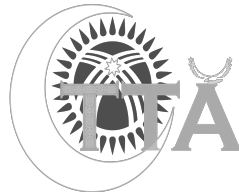
XI-XII. yüzyıllarda Anadolu'da hâkim olan Türk beyliklerinin yönetimlerindeki Ermenilerle kurdukları ilişkiler, savaşlar ve silahlı mücadeleler gibi görünüyor ise de, gerçekte çok daha kapsamlı bir seyir takip ederek sosyal hayatın her alanını kapsamıştı. Dânişmendli, Mengüçlü, Saltuklu, Dilmaçlı, Artuklu, Sökmenli, Kızıl Arslanlı ve İnalı hükümdarları, taşkınlıklarını frenledikten sonra Ermenileri yönetimleri altına aldılar. Bildikleri mesleklerini icra ettirip onları üretici hale getirdiler. Onlara Bizans imparatorlarının yaptıkları gibi baskı ve zulüm yapılmamış, tam tersine insani değerler doğrultusunda kültürleri ve dinlerini yaşayan, sosyal aktivitelerinde özgür insanlar olmalarına gayret edilmişti. Bizans imparatorları ve kendi liderleri zamanında mutluluğa kavuşamayan Ermenilerin emekleri sömürülmüş, şahsî mülkiyetle hiçbir zaman tanışmamışlar ve yarı köle haline getirilmişlerdi. Umut besledikleri Haçlı liderlerinden de aradıklarını bulamamışlardı. Düşman gördükleri ve mücadele ettikleri Türk beyleri ise onlara özledikleri hayatı sunmuşlardı. Bu, Türk-Ermeni ilişkilerinin başlangıcının en önemli sonucu olmuştu.

⁷⁰İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, X, s. 132.

Kaynakça

- 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, Ankara 1997.
- ABÛ'L-FARAC, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ö. R. Doğrul, 2 cild, Ankara 1987.
- ALBERT OF AACHEN, *Historia Ierosolimitana, History oh the Journey to Jerusalem*, Eng tr. S. B. Edginton, New York 2007.
- ALİSHAN, R. P., *Léon Le Magnifique Premier Roi de Sissouanou de L'Arménocilie*, Fr. Tr. P. George Bayan, Venise 1888.
- ANNA KOMNENA, *Alexiad*, Çev. B. Umar, *Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996.
- ANİ'Lİ SAMUEL, *Extrait de la Chronographie de Samueld'Ani, Recueil des Historiens des Croisades Documents Armeniens*, Paris 1849, ss. 445-468.
- ANONİM GÜRCÜ VEKAYİNÂMESİ, Çev. H. D. Andreasyan, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Ankara 2003.
- ANONİM SÜRYANİ VEKAYİNÂMESİ, Çev. V. İlmen, *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, İstanbul 2005.
- AZÎMÎ, *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*, Nşr. ve Çev. A. Sevim, Ankara 1988.
- BEDROSİAN, Robert Gregory, *The Turco-Mongol Invasions and The Lords of Armenia in the 13-14th. Centuries*, Columbia University Ph.D. Tesis. 1979.
- DEMİRKENT, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, İstanbul 1974.
- _____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987.
- EBÛ ŞÂME, *Kitâbu'r-Ravdateyn en-Nûriyye's-Salâhiyye*, Nşr. İbrahim Şemsu'd-dîn, Beyrut 2002.
- EBÛ'L-FİDÂ, *Târîh*, Nşr. M. Dayyûb, 2 cild, Beyrut 1997.
- ELİSSEEF, N., *Nur ad-Din und Grand Prince Musulman de Syriean Temps Croisades (511-568/1118-1174)*, 3 vols, Damascus 1967.
- FULCHERİUS CARNOTENSİS, *A History of The Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Eng. tr. F. R. Ryan, Knoxville 1969.
- GROUSSET, R., *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. S. Dolanoğlu, İstanbul 2005.

IOANNES ZONARAS, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Çev. B. Umar, İstanbul 2008.

İBN BATÛTA, *İbn Batûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, 2 cild, İstanbul 2000.

İBN KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. M. Keskin, 15 cild, İstanbul 1995.

İBN VÂSİL, *Muferricu'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, Nşr. Cemâleddîn eş-Şeyyâl, 5 cild, İskenderiye 1957.

İBNU'L-ADÎM, *Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, Çev. A. Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnu'l-Adîm, Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler)*, Ankara 1982.

_____, *Zubdetu'l-Halebmin Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, 3 cild, Dimaşk 1951-71.

İBNU'L-ESÎR, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Çev. A. Ağırakça, A. Özaydın, 12 cild, İstanbul 1987.

_____, *et-Târîhu'l-Bâhir fî Devleti'l-Atabekiyeye*, Nşr. A. A. Tolaymat, Kahire 1963.

İBNU'L-EZRAK, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid, (Artuklular Kısmı)*, Çev. A. Savran, Erzurum 1992.

_____, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid, (Mervânîler Kısmı)*, Çev. M. Emin Bozarslan, İstanbul 1990.

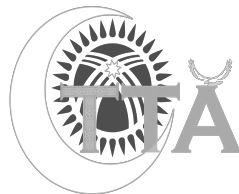
İBNU'L-KALÂNİSÎ, *Zeyli Târîhi Dimaşk*, Nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908.

KADI İMÂDEDDÎN, *Bustânu'l-Câmî Tevârîhu'z-Zemân*, Nşr. C. Cahen, *BEO*, VII-VIII (1937-38).

KAŞGARLI, M. A., *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990.

KAYHAN, H., "Anadolu'nun fethinde görev alan Selçuklu komutanlarından Saltuk Bey hakkında", *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/2, Güz/2018, ss. 189-201.

_____, "Dânişmendli Devleti'nin ilk devirleri (1072-1104) hakkında", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 2003, ss. 333-350.

_____, “Mengüçük Gâzi'nin kimliği ve Mengüçüklü Devleti'nin kuruluşu hakkında”, *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı:7, Nisan, 2012, ss. 106-116.

_____, *Irak Selçukluları*, Konya 2001.

KESREVÎ-İ TEBRÎZÎ, *Şehr-i Yârân-i Gumnâm*, 3 cild, Tahran 1928-30.

KIRZIOĞLU, M. F., *Kars Tarihi I.*, İstanbul 1953.

KIRAKOS GANJAKETS, *Kirakos Ganjakets'i's History of the Armenians*, Eng. tr. R. Bedrosian, NewYork 1986.

MARKO POLO, *Marko Polo Seyahatnamesi*, Çev. Filiz Dokuman, İstanbul, tarihsiz.

MİHAEL ÇAMİÇYAN, *History of Armenia*, Eng. tr. Johannes Avdall, 2 vols., Kalkutta 1827.

MİKHAEL ATTALEİATES, *Tarih*, Çev. B. Umar, İstanbul2008.

MİKHAİL PSELLOS, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Çev. I. Demirkent, Ankara 1992.

NÂSİR-İ HUSREV, *Sefernâme*, Çev. A. Tarzî, İstanbul1994.

NÉRSÈS CHNORHALİ, *Lettresaux Armeniens*, Çev. Mère Mariam Vanérian, (yayınlandığı yer ve yıl belirsiz).

NİKEPHOROS BRYENNIOS, *Tarihin Özü*, Çev. B. Umar, İstanbul 2008.

ÖZAYDIN, A., “Dânişmendliler”, *TDİV İA*, VIII, ss. 469-477.

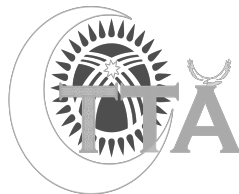
RUNCİMAN, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. F. Işıltan, 3 cild, Ankara 1987.

RUY GONZALES DE CLAVİJO, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul 1993.

SAKAOĞLU, N., *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul2005.

SIBT İBNU'L-CEVZÎ, *Mir'atu'z-Zeman fi Târîhi'l-A'yân*, 2 cild, Haydarabad 1951-52.

SMBAT SPARAPET, *Chronicle*, Eng. Tr. From classical Armenian by Robert Bedrosian, *Sources of the Armenian Tradition*, Long Branch, New Jersey 2005.

SÜMER, F., *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990.

SÜRYANİ MİHAİL, *Vekayinâme, İkinci Kısım (1042-1195)*, Çev. H. D. Andreasyan 1944 (TTK Kütüphanesi'nde bulunan basılmamış tercüme).

ŞÂBÛŞTÎ, *ed-Diyûrât*, Nşr. K. Avad, Beyrut 1986.

ŞEREF HAN, *Şerefnâme*, Çev. M. E. Bozarslan, İstanbul 1990.

TOMASCHEK, W., "Sasun und das Quellengebiet des Tigris, Historisch topographische Untersuchung I. Geschichtliches über Sasun", *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Band 133 (1896), IV, ss. 1-44.

TURAN, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987.

VARDAN VARTABET, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", Çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, I, 1937, ss. 153-257.

Venedikli Bir Tüccar'ın Seyahatnâmesi, Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, Çev. T. Gündüz, İstanbul 2007.

VİLLERMUS TYRENSİS, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Eng. Tr. A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 2 vols., NewYork 1943.

